

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนังนั้น มีหลักฐานปรากฏว่าเป็นเรื่องราวที่นิยมนำมาเขียนกันตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลายและสืบต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาพเทพชุมนุมจัดได้ว่าเป็นภาพแสดงเหตุการณ์ตอนสำคัญที่สุดในพุทธประวัติ จะเห็นว่า ช่างเขียนโบราณให้ความสำคัญกับภาพนี้มาก โดยวางตำแหน่งของภาพเทพชุมนุมไว้บนฝาผนังด้านข้างตอนบนเป็นภาพใหญ่เต็มพื้นที่ผนัง แบบแผนการจัดวางตำแหน่งภาพจิตรกรรมซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นแบบประเพณีนิยมแต่โบราณ มีดังนี้ คือ

บริเวณผนังหุ้มกลองตอนบนด้านตรงข้ามพระประธาน เขียนภาพเต็มผนังตอนมารวิชัย
ผนังหุ้มกลองด้านหลังพระประธานส่วนใหญ่มักเขียนภาพไตรภูมิ

ผนังด้านข้างตอนบนมักเขียนเป็นภาพเทพชุมนุมเรียงเป็นแถว ตอนล่างระหว่างช่องหน้าต่างมักเขียนภาพพุทธประวัติ ทศชาติ หรือมหาเวสสันดรชาดก เป็นต้น ส่วนใหญ่พุทธศาสนิกชนไทยจะรู้เรื่องราวพุทธประวัติได้จากคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถา ซึ่งเป็นคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายหินยาน โดยเฉพาะฉบับสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งเป็นฉบับที่มีชื่อเสียงและรู้จักกันแพร่หลาย และน่าจะมิมีบทบาทและให้อิทธิพลต่อการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังเทพชุมนุม¹

อย่างไรก็ตามภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ยังมีที่มิใช่เรื่องในพุทธประวัติโดยตรง เช่น ภาพเทพชุมนุมในแถวแนวนอนเหนือระดับหน้าต่างของหอพระมณเฑียรธรรม ในพระบรมมหาราชวัง หมายถึงความเป็นวิมานของพระที่นั่งองค์นี้² ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของการศึกษาภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร เปรียบเทียบกับจิตรกรรมฝาผนังภาพเทพชุมนุมในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม

¹ กมลลา กองสุข, “ภาพมารวิชัยในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔), ๑-๒.

² สันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๘), ๕๘.

เขตบางกอกน้อย เพื่อทราบถึงองค์ประกอบของรูปแบบศิลปกรรมและแนวคิดที่ทำให้เกิดความแตกต่างด้านความหมายของภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา จำแนกออกได้ดังนี้

๑. เพื่อศึกษารูปแบบของภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๒. เพื่ออธิบายและตีความภาพจิตรกรรมในเชิงปริมาณวิทยา (Econography) โดยเปรียบเทียบกับหลักฐานทางด้านวรรณกรรม

๓. เพื่ออธิบายบทบาทของวรรณกรรมในการเขียนภาพเทพชุมนุม

๔. เพื่อบันทึกข้อมูลขั้นต้นเกี่ยวกับเรื่องราวของจิตรกรรมฝาผนังเทพชุมนุมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สมมติฐานของการศึกษา

ภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนังที่นิยมนำมาเขียนกันตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลายสืบต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นมีความหมายถึงเทวดาจำนวนนับไม่ถ้วนจากหมื่นจักรวาลมาชุมนุมกัน ตอนที่พระสมณโคตมตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระปฐมสมโพธิทถาบรรยายรายละเอียดของพุทธประวัติตอนนี้ว่า เทวดาทุกระดับชั้นตั้งแต่พระพรหม พระอินทร์ ตลอดจนยักษ์ ครุฑ นาค ซึ่งบำเพ็ญบารมีถึงขั้นก็จัดเป็นเทวดาด้วย ทั้งหมดต่างนั่งในท่านมัสการเรียงเคียงไหล่กันโดยไม่แบ่งชั้นวรรณะ มีตัวอย่างเป็นภาพเขียนฝาผนัง เช่นที่อุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี แต่แถวเทวดาพนมมือเรียงแถวเหนือช่องหน้าต่างเช่นนี้ ก็มีที่ยกเว้นว่าไม่ใช่เรื่องของเทพชุมนุมในพุทธประวัติตอนดังกล่าว ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถหลังเก่าของวัดไผ่ประชุมพล อำเภอพระนครศรีอยุธยา เป็นภาพเทวดาพนมมือนั่งสลับกับภาพเจดีย์ซึ่งควรเป็นภาพสัญลักษณ์แทนพระอดีตพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ ส่วนภาพเทวดาแต่ละองค์ก็หมายถึงการนมัสการพระอดีตพุทธเจ้าเหล่านั้น จึงมิได้หมายถึงเทพชุมนุมในพุทธประวัติ³

นอกจากนี้ยังมีที่ไม่ใช่เรื่องของเทพชุมนุมในพุทธประวัติอีก เช่น ภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร และที่หอพระ

³ สันติ เล็กสุขุม, ลีลาไทย : เพื่อความเข้าใจความคิดเห็นของช่างโบราณ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖), ๑๓๘.

มณฑลพิธีธรรม ในพระบรมมหาราชวัง ทั้งนี้อาจเนื่องจากศิลปกรรมตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็น ศาสนสถาน ประติมากรรม จิตรกรรมและวรรณกรรม ล้วนถูกสร้างสรรค์เพื่อจรรโลงความเชื่อในพุทธศาสนาและสถาบันกษัตริย์ ซึ่งมีแนวคิดวากษัตริย์คือสมมุติเทพ⁴ ด้วยเหตุนี้ อาคารและสิ่งก่อสร้างที่ปรากฏในพระบรมมหาราชวังจึงมีความหมายกับองค์พระมหากษัตริย์ที่ได้รับการยกย่องให้ทรงเป็นสมมติเทวราชและการยอมรับในทางพุทธศาสนาให้เป็นสมเด็จพะหน่อพุทธางกูร ก่อให้เกิดศิลปกรรมที่สร้างขึ้นด้วยความวิจิตรบรรจง ตามจินตนาการของช่างที่ได้ปรุงแต่งขึ้นทำให้เกิดรูปแบบศิลปกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว⁵ ซึ่งอาจเป็นที่มาของแนวคิดที่ทำให้เกิดความแตกต่างด้านความหมายของภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนัง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

๑. ทำให้ทราบถึงคติและรูปแบบการเขียนภาพเทพชุมนุมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
๒. ทำให้ทราบอิทธิพลของวรรณกรรมที่มีบทบาทต่องานจิตรกรรมไทย

ขอบเขตการศึกษา

๑. เน้นการศึกษาภาพจิตรกรรมเทพชุมนุมที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์และวัดสุวรณารามเป็นหลัก ขอบข่ายการศึกษาจะครอบคลุมไปถึงงานจิตรกรรมที่ให้อิทธิพลและมีบทบาทเกี่ยวข้อง
- ๒ ขอบเขตการศึกษายังได้ครอบคลุมไปถึง งานศิลปกรรมแขนงอื่นที่มีความเกี่ยวข้องตลอดจนการศึกษาเปรียบเทียบกับเนื้อหาจากวรรณกรรมหรือคัมภีร์พุทธศาสนา ฯลฯ

วิธีการศึกษา

การศึกษาแบบพรรณนา(Description Research) ในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับลักษณะภาพจิตรกรรมเทพชุมนุมที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์และวัดสุวรณาราม มาสู่การศึกษาแบบวิเคราะห์(Analytical Research)ในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อและ แนวคิดของภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนัง

⁴ สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัฒนะ, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๔), ๕.

⁵ สำนักราชเลขาธิการ, สถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวัง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๓๑. รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร มอบให้สำนักราชเลขาธิการ จัดพิมพ์น้อมเกล้าถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณ เนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา วันเสาร์ที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐ และเนื่องในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก วันเสาร์ที่ ๒ กรกฎาคม ๒๕๓๑), ๑๐.

ขั้นตอนการศึกษา

๑. การรวบรวมข้อมูล ได้แยกออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑.๑ การเก็บข้อมูลภาคสนาม ใช้วิธีถ่ายภาพ

๑.๒ รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร หนังสือทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ประกอบด้วย ผลงานศึกษา ตำราวิชาการ รายงานการค้นคว้าของผู้ทรงคุณวุฒิ วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ จดหมาย เหตุ วารสาร บทความ เอกสารโบราณ พงศาวดาร ฯลฯ การสอบถาม การสัมภาษณ์บุคคล ผู้ทรงคุณวุฒิในแขนงต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม ปรัชญา ศาสนา ฯลฯ

๒. เรียบเรียงและวิเคราะห์ข้อมูล

๓. การนำเสนอผลการศึกษาประกอบด้วย ส่วนของเนื้อหา ภาพประกอบ และแผนผัง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์